

18. YÜZYILDA ANKARA'DA ÂYANLIK MÜCADELELERİ

Mustafa KAYA

Özet: Buldukları bölgelerin ileri gelen seçkinler gurubu olarak nitelenen âyanlar, oluşan şartlar neticesinde özellikle 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde kendilerini göstermişlerdir. Bu doğrultuda devletin Ankara özelinde Müderriszade, Nakkaşzade, Muslupaşazade ve Mimarzade aileleri âyanlık mücadelesinde ön plana çıkmışlar ve bu ailelerin bazı bireyleri yüzyılın sonuna kadar değişik zamanlarda âyan olabilmek için mücadele etmişlerdir. Bu kişilerin, âyan olabilmek için verdikleri mücadelelerde ve âyanlık süreçlerinde, devlete ve topluma faydalı hizmetleri olduğu kadar güç ve servet kazanmak adına halka karşı zorbalıkları ve pek çok kanunsuz işleri de olmuştur.

Anahtar kelimeler: Âyan, Taşra, 18. yüzyıl, Ankara, Müderriszade, Nakkaşzade, Muslupaşazade ve Mimarzade Aileleri.

Notables in Struggles Ankara in The 18th Century

Abstract: Notables, defined as the well-known elite groups, were present at different regions throughout the Ottoman State especially in the 18th century. In this regard, Müderriszade, Nakkaşzade, Muslupaşazade and Mimarzade families came into prominence in the struggle for notables in Ankara and at the end of the century, some members of these families fought for becoming as a notable at different times. These people, in their struggles and notable progress, have been helpful to the state and society but also they have unlawful jobs and atrocities against the people for to gain power and wealth.

Key words: Notable, Provincial, 18th century, Ankara, Müderriszade, Nakkaşzade, Muslupaşazade and Mimarzade Families.

Giriş

Bu çalışmanın konusu, buldukları bölgelerde güç ve servet sahibi olarak öne çıkan yerel ailelerin, sahip oldukları güçleri nispetinde bölgelerinin âyanı olabilmek için vermiş oldukları mücadelelerin Ankara örneği kapsamında irdelenmesini içermektedir. Bu bağlamda Ankara'da yaşayan güçlü yerel ailelerden Müderriszadeler, Nakkaşadeler, Muslupaşadeler ve Mimarzadelerden âyanlık mücadelesi veren bireylerinin bu mücadelelerinin seyri ve âyanlıklarının uygulanış biçimleri ele alınacaktır. Çalışmanın kaynak kısmı, ağırlıklı olarak 18. yüzyıl Ankara şer'iyeye sicilleri ile Cevdet tasniflerinden dahiliye, adliye ve zaptiye kayıtlarının ilgili hükümlerine dayanmakta olup, buralardan elde edilen veriler diğer tetkik çalışmalarla desteklenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel düzeninde önemli değişmelerin görüldüğü XVIII. yüzyılda, yönetim kadrolarına giren ve çeşitli ekonomik, sosyal işlevler yüklenen “âyan ve eşrâfin” aile kökenleri, güçlerinin

dayanakları, toplumsal hayatta oynadıkları roller ayrıntıları ile incelenmiş, bu konuda pek çok belgesel bilgi derlenmiştir (Ergenç, 1982, s. 105)¹. Âyanların, 18. yüzyıldaki bu ani yükselişleri, yükselme sebepleri ve bu süreç içerisinde vermiş oldukları mücadeleler ile olumlu olumsuz tüm faaliyetleri özellikle şehir tarihçilerinin ilgi odağı olmaya devam etmektedir².

“Âyan, eşraf, kârgûzâr, hacı” tabirleriyle anılan ancak genelde “âyan” olarak adlandırılan bu kişilerin ortaya çıkışları, bazı araştırmacılar tarafından 16. yüzyıla kadar indirilmiştir. Kemal Karpat, âyanları köken bakımından erken 16. yüzyılda kadı mahkeme heyetlerinin üyeleri olarak ifade ederken (2002, ss. 70-71), Halil İncik bu sınıfın kökenini, Celâli isyanlarının bir sonucu olarak eyaletlere yerleştirilen ve zamanla yeni bir üst sınıf biçiminde şehirlerde örgütlenen ve sayıları artınca taşra toplumunun en etkin sınıfı olarak ulemâ, lonca başları ve tüccarlara katılarak etki ve güçlerini genellikle mültezim olarak edinilmiş büyük servet toplamakta kullanan yeniçerilere bağlamaktadır (2003, s. 56). Âyanların kökenlerine ilişkin farklı açıklamalar olmakla beraber, bu ifadelerin birleştiği nokta, âyanların amaçlarına ilişkindir. Buna göre,

¹ Bu konuda yapılmış birçok çalışma arasından örnek olarak şunlara bakılabilir: Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1970-74, Cilt VIII-XII, 14-23, ss. 51-61, Bekir Sıtkı Baykal, “Âyanlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler”, *TTK Belgeler*, C.I, S.1-2, 1964, ss. 221-227, Bruce McGowan, “The Age of The Âyân,1699-1812”, *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, H. İncik and D.Quataert (Ed.), Cambridge, 1995, ss. 639-757, Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyanlık İddiaları”, *DTCF*, 24, S. 3-4, Ankara-1969, ss. 198-204.

² Âyanlar ile ilgili son dönemlerde yapılan çalışmaların bazıları şunlardır: Nagehan Üstündağ, *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi-2004, Canay Şahin, *The Rise And Fall Of An Âyan Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi -2004, Mustafa Kaya, *18. Yüzyılda Âyanlık ve Ankara’da Âyan Aileler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi-2008, Mehmet Ak, Manavgat’ta Bir Âyan Ailesi Tugayoğulları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume:3, Issue:12, Summer, 2010, ss. 27-36, Mübahat Kütükoğlu, Bir Âyan Ailesi Tavashzâdeler, *Belleten*, cilt:LXXV, sayı:273, 2011, ss. 447-469.

âyanlar buldukları bölgelerde ya nüfuz sahibi olmak ve zenginlik elde etme peşindedirler ya da mevcut nüfuz ve zenginliklerini arttırmayı istemektedirler. Âyanlık konusunda bugüne kadar pek çok çalışma yapılmış olup, bu çalışmaların çoğunda “âyanlık” kavramı değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Bunlar içerisinde Mustafa Akdağ, âyanlığı bir “düzen” olarak tarif ederken, Ariel Salzman, âyanların, paşaların taşradaki işlerini yapmalarından ötürü, onları bir firma olarak görmekte ve “âyan firmalar” tabirini kullanmaktadır. Mücteba İlgürel, V. P. Mutaççieva ve Yücel Özkaya ise, âyanlığı bir “müessese” olarak görmüşlerdir³. Bunların içinden Yücel Özkaya “Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık” başlıklı çalışmasında âyanlar için müessese tabirini kullanırken, konuya ilişkin bazı makalelerinde ise müessese tabiri yerine “âyanlar” ifadesini kullanmıştır. Aslında, devletin zaaf içinde bulunduğu özellikle 18. yüzyılda, toplumsal şartların da etkisiyle ortaya çıkan ve yükselen âyanlara “müessese” demek, onlara resmi bir pâyeye yüklemek anlamına gelir. Her ne kadar 1726 senesinde ileri gelenlerle ilgili olarak alınan kararlar, âyandan olan hanedân sahiplerine artık sancak beyliği verilmesinin kaide haline gelmesi ve bu suretle âyanlığın meşru bir hâl alması söz konusu ise de (Özkaya, 1994, s. 120), yine de bu kişiler devletin desteği ile veya devlet tarafından ortaya çıkarılmadıkları gibi, zaman zaman kullanılıp ortadan kaldırılmak istenmişlerdir. Bu sebeple de âyanlar hiçbir zaman müesseseseleşmenin gereklerini yerine getirememişlerdir. Feridun Emecen de (2001, s. 194) benzer sebeplerle bu konuda müessese tabirinin kullanılmasının doğru olmadığını belirtmektedir. Bunlardan dolayı reyanın üstünde zengin bir sınıfı temsil eden âyanlar hakkında, süreç olarak yaklaşık yüz yıl etkin bir dönem geçirmelerinden ötürü “âyanlık dönemi” veya sadece “âyanlık” vasfını kullanmanın, daha doğru olacağı kanaatini taşımaktayız. Bu vasıflandırmadan sonra “âyanlık dönemi”, âyanların taşradan başkente kadar sıra ile aşama aşama ulaştıkları ve genelde sosyal, malî, iktisadi, askerî, idari ve siyasi güçlerini bir araya getirdikleri ve bu

³ Âyanlık kavramının çeşitli anlamlarda tanımlaması için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, II Cilt, Barış Yayınları, Ankara-1999, Ariel Salzman, “An Ancien Regime Revisited: ‘Privatization’ and Political Economy in The Eighteenth Century Ottoman Empire”, *Politics and Society*, XXI, No: 4, 1993, Mücteba İlgürel, “Balıkesir’de Âyanlık Mücadelesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.3, İstanbul-1972, V.P. Mutaççieva, “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 31, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul-1978, Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, TTK-Ankara 1994.

konumlarını aile fertleri arasında tutup sonraki nesillere aktardıkları dönemdir (Mert, 1999, s. 175) şeklinde daha açık ve net bir şekilde ifade edilebilir.

Âyan ve eşraf diye tanımlanan ve toplumun çeşitli kesimlerinin seçkinlerinin oluşturduğu bir gurup olarak görülen ve eskiden beri, iltizâm işleri, salyane toplanması, savaş zamanlarında asker derlenmesi ve ordunun gereksinimlerinin karşılanması, kredi ve faiz muamelelerinden kâr sağlanması ve çiftlikler kurma gibi yollara başvuran (İnalçık, 1980, s. 41) bu eşraf ve âyan zümresini, özellikle 18. yüzyıldaki gelişmeler oldukça belirgin bir duruma getirmiştir. Âyanların, taşrada en etkin toplumsal grup olarak ortaya çıkmaları ve çok büyük miktarda arazilere ve çiftliklere sahip olmaları Osmanlı sosyal düzeninde önemli değişimlere sebep olmuş ve bürokrasi ile toprak kaynakları arasında yeni bir ilişki ortaya çıkarmıştır (Ertaş, 2009, s. 149). Sonuçta güçlü olan ve ilişkilerini iyi kullanan âyan, kazanmasını biliyordu. Kazanan âyan son hesapta gücünü devletin kendisine tanıdığı ayrıcalıklardan almakta ve egemen rolünü büyük bir hevesle üstlenmekteydi (Mardin, 2002, s. 108).

Yukarıda belirtilen bu özelliklerden azami derecede faydalanmak ve kendilerine yarar sağlamak isteyen bu kişiler, köklü ailesel güçlerinin de yardımıyla Anadolu ve Rumeli’de sıkı bir âyanlık mücadelesi içine girmişlerdir. Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları (Nagata, 1999), Kayseri’de Zennecizadeler (Özkaya, 1994), Yozgat ve civarında Çapanoğulları (Mert, 1980), Doğu Karadeniz’de Tirebolu’lu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa (Emecen, 2001) ve Edirne’de Dağdeviren oğlu Mehmed Ağa (Gökçe, 1967) bu kişi ve ailelere verilebilecek örneklerden sadece birkaçını teşkil etmektedir.

Ankara’lı Âyan Aileler ve Mücadelenin Seyri

Ankara’nın merkez ve bazı yakın çevresindeki âyanlık mücadelelerine bakıldığında, yerel ailelerden Müderriszâdeler, Nakkaşzâdeler, Muslupaşazâdeler⁴ ve Mimarzâdeler⁵ olarak bilinen ailelerin belgelerdeki mevcut bilgilere göre ön plana çıktıkları gözlenmiştir. Bu ailelerden isim olarak öne çıkanlar; Müderriszadelerden Ahmed Efendi, Mehmed Efendi ve Mehmed Emin Efendi, Nakkaşzadelerden es-seyyid Ali Ağa, Muslupaşazadelerden Salih Bey ve Osman Bey, Mimarzadelerden ise Mehmed Şakir Efendi’dir. Ankara’nın Murtazabad kazası⁶ âyanlığı için mücadele eden Muslupaşazade Salih Bey ve oğlu Osman Bey’in konuya dahil edilmelerinde, özellikle Salih

⁴ Müderriszadeler, Nakkaşzadeler ve Muslupaşazadelerin aile soyları ve âyanlık mücadelesi veren bireyleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Kaya, Ankara’lı Âyan Aileler Hakkında Bazı Bilgiler, *İdeal Kent, Kent Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Ankara- 2011, ss. 62-98.

⁵ Mimarzadelerin aile soylarına ilişkin bilgiler diğer ailelere göre daha sınırlıdır.

⁶ Günümüzde Ankara’nın Mürted ovası ile Kazan ilçesi arasındaki bölge.

Bey'in Ankara âyanlığının en önemli ismi olan Müderriszade Ahmed Efendi ile âyanlık konusunda yakın ilişki içinde olması etken olmuştur.

Âyanlık mücadelesinin Ankara'daki seyri, mücadeleyi veren bu ailelerden Muslupaşazadeler ile Müderriszadelerin birbirleriyle aralarındaki sorunlar nedeniyle karşı karşıya geldikleri bir dava ile başlamıştır (AŞS-121/650). Muslupaşazade Salih Bey ile âyandan ve aynı zamanda kadı eşrafından olan Müderriszade Ahmed Efendi arasındaki sebebi belirtilmeyen durumlardan kaynaklanan olaylar neticesinde, 1742 senesinde görülen davayı izlemek üzere İstanbul'dan mevlî ve mübaşir Ali Efendi gönderilmiş, ancak muhtemelen İran'a karşı savaş hazırlıklarının başlaması sebebiyle kendisinden, gönderilen emirle imdâd-ı seferiyyeyi toplayıp derhal İstanbul'a dönmesi istenmiştir. Mübaşirin geri dönmesiyle, iki aile arasındaki bu davalık durum, pek fazla büyümemiş veya aralarında anlaşmak suretiyle çözülmüş olacak ki, yaklaşık iki sene sonra Müderriszade Ahmed Bey, Muslupaşazade Salih Bey ile ittifak ederek âyanlık iddiasında bulunacaktır (AŞS-123/236). Ahmed Efendi, daha önce kimse tarafından seçilmediği halde zorbalıkla Ankara'da bir süreden beri âyanlık yaparak tekâliflere kendisi için de akçe eklemek suretiyle halkın perişan olmasına sebep olmuş ve neticede Ankara ahalisinin bu sıkıntılı durum karşısında şikâyetleri üzerine görülen davada, Ahmed Efendi'nin Anadolu valisi Ali Paşa'nın yanına gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bir müddet sonra tekrar Ankara'ya gelen Ahmed Efendi, yine rahat durmayıp, yeniden Muslupaşazade Salih Bey ile ittifak ederek, rüşvet ve çeşitli zulümlerle halkın tekrar perişan olmasına sebep olmuştur. Hakkındaki şikâyetlerin artmasıyla İstanbul'dan gönderilen fermanla, kendisinin derhal yakalanarak Kastamonu'ya sürgün edilmesi ve aksi yönde bir emir gelmedikçe de burada tutulması istenmiştir.

Daha önceleri sarıca sekban ve levendat eşkıyalarının yağma, soygun ve zorbalıklarına karşı direnmeye çalışan halk, bu sefer âyanlık mücadelesi içine giren güçlü yerel ailelerin soygunlarına ve zorbalıklarına karşı yeni bir direnç oluşturma çabası içine girmiş ve hem maddi hem de manevi olarak korunma yolunu, devlete bu kişileri şikâyet ederek sağlamaya çalışmıştır. Aslında teorik olarak halkın temsilcisi olmak adına bu işe girişen fakat pratikte hiç de öyle olmayıp genelde halkın aleyhine davranışlarda bulunan âyanlar, bu özellikleri sayesinde uzun bir dönem halkın şikâyetleri sonucu devlet ile karşı karşıya geleceklerdir.

Bu arada, Müderriszade Ahmed Efendi'ye Ankara âyanlığı için yardım eden ve Murtazabad âyanlığını ele geçiren Muslupaşazade Salih Bey, halk üzerindeki baskı, zulüm ve iftiralarıyla devleti karşısına almıştır. İlk olarak 1742 senesinde,

İran seferi için Ankara'dan toplanması kararlaştırılan 100 adet mekkâre⁷ develerinin gönderilmesi içinde mekkâri başı olarak görevlendirilen kişiyi kovup, yerine Tabanlı Türkmen aşiretinden, daha önce mekkâri başılık yaptığı dönemde halkı zarara uğrattığı bilinen Şeyhli oğlu adındaki birini mekkâri başı olarak getirtip halkın yeniden zarara uğramasına sebep olan Salih Bey, (AŞS-121/713), daha sonra 1743 senesinde muhtemelen toprak sebebiyle Yabanabad kazası halkıyla davalık olmuştur (AŞS-121/672). Bunca kanunsuz işler yapan Salih Bey hakkında, cezalandırılması ve eşyalarının zapt edilmesi için 1744 senesinde ferman gönderilmiştir (AŞS-123/225). Son olarak aynı sene içinde Müderriszade Ahmed Efendi'ye âyanlık için yardım yaptığı sırada Onunla birlik olup, Ankara müftüsü Hafız Mehmed'e türlü iftiralar atmasıyla, müftünün Kastamonu'ya sürgün edilmesine sebep olmuştur (AŞS-123/236). Bütün mallarına ve eşyasına devlet tarafından el konulan Salih Bey, bir müddet firar etmiş (AŞS-123/225) ancak aynı sene yakalanarak idam edilmiştir⁸ (AŞS-152/188).

Salih Bey'in⁹ idam edilmesi, Müderriszade Ahmed Efendi'yi çok fazla etkilememiştir. Nitekim Ahmed Efendi, Kastamonu sürgününden Ankara'ya

⁷ Mekkâre (veya Mekâri), nakliyat işlerinde çalıştırılan hayvanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Askeri teşekküllerde ordu ağırlıklarının nakli için at, deve, katır gibi hayvanlar bulundurulduğu gibi ordu birliklerinin bir yerden bir yere nakilleri sırasında ve daha ziyade harp zamanlarında halkın hayvanları satın alınır ve bazı vakitler belirli bir zaman için ordu hizmetine alınarak sahiplerine mahallerince tayin olunan ücretler verilirdi (Pakalın, 1993, Cilt: II, s. 451).

⁸ Âyanların idam edilmeleri, güçlerine ve faydalarına bakılmaksızın, halka ve devlete verdikleri zararların artması ve isyan etmeleri neticesinde Anadolu'da zaman zaman görülen bir olaydır. Örneğin, Muslupaşazade Salih Bey'e göre nispeten daha güçlü ve zengin olan Rize ve Hopa taraflarının âyanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa da, 1817 senesinde boynu vurularak idam edilmiştir. Trabzon sancağının askeri sınıfına başbuğ olacak kadar orduda faal bir vazifeye tayin edilen Memiş Ağa'nın, Trabzon valisi Hazinezade Süleyman Paşa ile aralarında (Cevdet Tarihine göre bir para meselesinden) zuhur eden ihtilaf gittikçe büyüyerek isyan mahiyetini almış ve idamı ile sonlanacak sürecin başlangıcı olmuştur (Aktepe, 1953, ss. 22-23). İdam edilerek öldürülen bir başka âyan ise, Edirne âyanı Dağdeviren oğlu Mehmed Ağa olmuştur. 1816 senesinde hacca giden Mehmed Ağa, gittikten sonra Edirne'de kendisi hakkında yapılan tahkikatta idamını gerektirecek isyankâr hareketleri dolayısıyla halka zulüm yapmış olduğu tespit edildiğinden idamına ferman çıkarılarak infazı için hac emiri olan paşaya gerekli emir gönderilmiştir. Paşa da Dağdeviren oğlu ile hacdan dönerken, 1817 senesinde Mezerib denen yerde kendisini elindeki fermana istinaden katletmiştir (Gökçe, 1967, s. 110).

⁹ Birçok kanunsuz işler yapan Muslupaşazade Salih Bey, devletin kendisinden istediği bazı görevleri de yerine getirmiştir. 1743 senesi başlarında, Erzurum ve Diyarbakır taraflarından Ankara civarına gelen eşkıyadan halkı korumak için 300 adamıyla Diyarbakır seraskeri birliklerine katılmış ve bu sebepten dolayı seferden affedilmiş

döndüğünde, âyanlık mücadelesine kaldığı yerden devam etmiştir. Bu sefer kendisine yardımcı olarak, kadı zümresinden Seyyid Sunullah Efendi adında birini seçmiştir. Sunullah Efendi'nin Ahmed Efendi'ye yardım etmesinin sebebi, ileriki zamanda kendisinin de âyanlık yapmak istemesidir. İttifakına Ankara mutasarrıfını da katmayı başaran Ahmed Efendi, âyanlık için verdiği rüşvetleri ve harcamaları, yine halktan fazladan salyane toplayarak ve imdâd-ı seferiyyeye kendisi için zam yaparak çıkarmaya çalışmıştır. Ancak halkı zarara uğratması ve zulüm etmesi sebebiyle 1746 senesinde gönderilen fermanla, Ahmed Efendi'nin bu sefer Adana'ya sürgün edilmesi istenmiştir (AŞS-127/79). Müderriszade Ahmed Efendi'nin istediği zaman kendisine yardım edecek birini bulması ve daha da önemlisi, pek çok ayrıcalığa ve güce sahip olan şehrin mutasarrıfını dahi kendisine yardım için yanına çekebilmesi, onun Ankara'daki gücünü ve etkisini göstermesi bakımından hayli önem taşımaktadır.

Halka yaptığı zulümler ve devlete verdiği zararlar sebebiyle sürgünden sürgüne gönderilen Müderriszade Ahmed Efendi, yoğun bir şekilde sürdürdüğü âyanlık mücadelesine devlet baskısından dolayı bir süre ara vermek zorunda kalmıştır¹⁰. Nitekim Ahmed Efendi, yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniden başlayacağı âyanlık mücadelesinde, yüzyılın sonuna kadar yine ön planda olmayı başaracaktır. Ahmed Efendi'nin Adana'ya sürgün edilmesiyle, âyanlık görevini bu sefer, devlet ile olan ilişkilerinde daha tecrübeli ve belki de ondan daha güçlü birisi ve Ankara'nın eski mütesellimi olan Nakkaşzade es-seyyid Ali Ağa'nın üstlendiğini görmekteyiz. 1744 senesinde başladığı ilk mütesellimlik görevinin, 1745 senesinde bitmesiyle Ankara âyanlığı için mücadele veren ve âyan olan Ali Ağa'nın, bu görevi de pek fazla sürmemiştir. Onun bu süreç içindeki en

olup (AŞS-123/156), aynı senenin sonlarına doğru ise Müderriszade ve Ankara müftüsü ile birlikte kendisine, İran'a gönderilecek zahirenin Ankara kazasına düşen miktarının toplanması görevi verilmiştir (AŞS-122/183).

¹⁰ Ahmed Efendi, bu dönemde her ne kadar âyanlık mücadelesine ara vermişse de gelir sağlamak için halkın işlerine karışmaktan geri durmamıştır. 1752 tarihli bir belgede, Başbaki kulu Abdi, Katib el-hac Mehmed, Dergâh-ı muallâ kapucubaşlarından Osman, Halil ve Necib Mustafa, Divan-ı Hümayun'a gönderdikleri arzuhâllerinde malikhâne olarak ortaklaşa aldıkları Ankara damgası mukataası ve bu mukataaya bağlı olan boyahane ve cendrehaneleri kiraladıklarını ve bunlar için gerekli olan her türlü alet ve edevatın kendileri tarafından temin edildiğini beyan ederek mütegalibe âyandan olan Müderris oğlu Ahmed'in zorbalıkla mukataa işlerine karıştığını ve izinsiz boyahane ve cendrehane kurarak sof boyadığını ve vergiyi de kaydetmediğini bildirmeleri üzerine gönderilen emirle, Müderris oğlu Ahmed'in mukataa işlerine müdahaleden ve sof boyacılığı işinden men edilmesi istenmiş ve 27500 kuruşluk mukataanın tekrar adı geçen ortaklara verilmesine hükmedilmiştir (AŞS-136/369).

önemli faaliyeti, Ankara civarından geçmekte olan bazı levendat eşkıyasını basarak devlete yardımcı olmasıdır (AŞS-126/152)¹¹.

Ankara'da isim yapmış bu büyük ailelerin fertleri, 1740'larda başladıkları âyanlık serüvenlerinde iki üç senelik etkileriyle kendilerini gösterdikten sonra, 1763 senesine kadar uzun bir süre sessiz kalmışlardır. Bu süre içerisinde ailelerden hiç kimse âyanlık iddiasında bulunmadığı gibi, gerek Ankara ahalisinden gerek dışarıdan bir kimsenin de böyle bir iddiada bulunmadığını görmekteyiz. Bu duruma, hem Muslupaşazade Salih Bey'in idamı ve Müderriszade Ahmed Efendi'nin birkaç defa sürgün edilmesi, hem de bu dönemde devletin âyanları kontrol altına alabilmek adına daha sıkı tedbirler ve kurallar getirme çabası içine girmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ancak devletin zaman zaman âyanların zorbalıklarını engellemek adına aldığı tedbirler ve uyguladığı kurallar, gerek devletin bu dönemde içinde bulunduğu zor şartların etkisiyle gerek âyanların kural tanımaz tavırlarıyla uzun süreli bir etki gösterememiştir. Dolayısıyla ciddi anlamda disiplin altına alınamayan âyanların genelde faydalı yönlerinden çok zorbalıkları ön plana çıkmıştır.

Ankara'daki âyanlık mücadelesi, 1763 senesinde Müderriszade Ahmed Efendi ile birlikte yeniden başlamıştır. Ancak Ahmed Efendi, bu tarihte Ankara âyanlığını sürdürürken aynı zamanda Murtazabad kazası âyanı olarak da görünmektedir. Ahmed Efendi'nin âyanlık bölgesini genişletmesi, ona bir yandan daha fazla gelir elde etme ve nüfuzunu arttırma imkânı sağlarken, öte yandan bu durum, karşısına aldığı insanların sayısını da arttırmıştır. Bununla birlikte, yaptığı zulümlerden ve topladığı fazladan paralardan dolayı daha önce Ankara halkının kendisi için yaptığı şikâyetleri bu sefer Murtazabad halkının yaptığını görmekteyiz. Nitekim üç senedir bu kazanın âyanlığını yapan Ahmed Efendi, senede üç defa ahali üzerine salyane tevzi' edip ve her salyanede dörder beşer bin kuruş kendisi için vilâyet defterlerine zam eklemek suretiyle ahalinin perişan olmasına sebep olmuştur (AŞS-143/547). Ancak nasıl sonuçlandığını tespit edemesek de, hakkındaki şikâyetlere karşılık merkezden gönderilen bir fermanda, fazladan topladığı bu akçelerin kendisinden alınıp ahaliye geri verilmesi istenmiştir.

Fazladan salyane toplamayı kendisine bir gelir kaynağı, halka uyguladığı zulmü de bir baskı ve sindirme aracı olarak kullanan Ahmed Efendi, bu düzenini, bulduğu her fırsatta uygulamıştır. Ancak buna karşı halkın da her defasında bu baskılara boyun eğmeyip, sonuca ulaşmak amacıyla şikâyet haklarını kullandıkları ve bunda da başarılı oldukları görülmektedir. Şöyle ki,

¹¹ Nakkaşzade Ali Ağa, Kütahya ve Konya taraflarına giderken Ankara'nın Çukurcak bölgesinden geçen Çalık Murad adlı eşkıya ve birkaç yüz adamı üzerine kendi kuvvetleriyle baskın yapıp, eşkıyadan 30 kişiyi katletmiş ve 9 kişiyi de yakalayarak Ankara'da hapsedilmelerini sağlamıştır.

Müderrişzade Ahmed Efendi, 1767 senesinde âyanlığını sürdürdüğü Ankara'da 13 seneden beri tevzi' eylediği salyanelere her sene kendi nefsi için 25 bin kuruş zam yapmış ve halkın şikâyetleri sonucunda görülen davada, mübaşir Ağa Babası oğlu şehir kapucu başı İbrahim Ağa ve Mevlî Küçük Torun Mehmed Efendi aracılıklarıyla, Ahmed Efendi belde ahalisine 25 bin kuruş vermeye razı edilmiş ve bunun 20 bin kuruşu peşin, geri kalanın üç taksitte ödenmesi, aksi takdirde Ahmed Efendi'nin 20 bin kuruş daha tazminat ödemesi kararlaştırılmıştır (AŞS-152/198, AŞS-153/257, AŞS-154/165, Cevdet Dâhiliye No: 262). 20 bin kuruşu peşin ödeyen Ahmed Efendi, geri kalan beş bin kuruşluk borcunu da 1768 senesinde ödeyerek tazminat ödemekten kurtulmuştur (AŞS-154/174). 3 Ekim 1767 senesinde görülen bu davadan yaklaşık dört ay öncesine ait bir belgede, Ankara'daki 79 mahallenin ahalileri ve 28 meslek gurubunun esnaf temsilcileri mahkemeye gelerek, "Müderrişzade Ahmed Efendi'den bir akçe ve bir habbe alacağımız yoktur" diyerek kadıya kayıt tutturdukları belirtilmektedir (AŞS-151/256). Bu belgedeki kayıtlar şu soruları da beraberinde getirmektedir; acaba Ankara mahalleleri ahalisi ve esnaf gurupları, Ahmed Efendi'nin zulüm ve baskılarından korkup çekindikleri için mi böyle bir tutum içerisine girmişlerdir yoksa eğer kendisi hakkında şikâyetçi olmazlar ise bir daha kendilerine maddi anlamda zarar vermeyeceğine dair bir söz mü almışlardı? Her iki durumun da mümkün olma ihtimali söz konusu iken, yaklaşık dört ay sonra ahalinin Ahmed Efendi'den şikâyetçi olup davalarının görülmesi, ahalinin Ahmed Efendi'nin baskı ve zulümlerine karşı kendilerini korumada en güvenilir yolun, devletten yardım istemek olduğu düşüncesini de akla getirmektedir.

Burada dikkat çeken önemli bir konu da, Ankara halkının bu ve buna benzer durumlarda şikâyet haklarını kullanarak, âyanlarının zorbalıklarına karşı devlet ile iş birliğine girmeleri ve daha da önemlisi, kendilerinden çok daha güçlü olan âyanlardan pek fazla korkmadıklarını göstermeleridir. Nitekim Ankara halkının âyanlara karşı sergiledikleri tutum böyle iken, diğer bölgelerdeki halkın, âyanlarına karşı tutumları çok daha farklı olabiliyordu. Örneğin, Gönen âyan ve voyvodası olan Sepetoğlu Osman, hayatta iken onun baskısına dayanacak güçte olmayan ve haksızlığa uğrayan kimseler, haklarını arayamamışlar ve korkularından ötürü şikâyette dahi bulunamamışlardır. Sepetoğlu Osman'ın 1779 senesinde katledilmesinden sonra devlete iletilen şikâyetler ile onun halka karşı uyguladığı haksızlıklar hızla ortaya çıkmıştır (Mert, 2001, ss. 208-209).

Sahip oldukları iktidarlarını daha da güçlendirebilmek ve sürdürebilmek adına bir yandan zorbalıklara da başvuran âyanlar, diğer yandan bu zorbalıklarına karşı gelmek isteyen halkın şikâyetlerini de engelleyebilmek için çeşitli yollara

başvurmuşlardır. Kapılarında ciddi sayıda silahlı adam beslemeleri¹², menfaatleri için eşkiya ile ittifak etmekten çekinmemeleri, baskı ve zulümlerini gasp ve katletmeye kadar vardırılabilmeleri, halkın şikâyetlerini zaman zaman engellemeye yetecek etkenler olmuştur. Ancak genelde köy, kasaba ve kazalardaki halk bu sebeplerden dolayı âyanların zulümlerine ses çıkaramaz iken, şehir halkı için durum biraz daha farklılık göstermekteydi. Şehir halkı, yaşadıkları yerlerin kalabalık olması ve şikâyet mercilerine daha kolay ulaşabilmeleri gibi etkenlerden dolayı, baskılara karşı daha çok direnç gösterebilmişlerdir.

1767 senesinde görülen davadan, fazladan toplanan paraların geri ödenmesinden başka, halkın lehinde, Ahmed Efendi ve ailesinin aleyhinde olmak üzere başka kararlar da çıkmıştır. Buna göre, Ahmed Efendi bundan böyle gerek Ankara'da gerekse kazalarda âyanlık iddiasında bulunmayacağını ve kendi halinde olup, kimsenin işine karışmayacağını belirterek, söylediklerinin aksine bir durum söz konusu olur ise, 20 bin kuruş tazminat ödeyeceğini kabul etmiştir. Ayrıca, oğlu Mehmed Efendi'nin ise kendi halinde durmayacağı düşünüldüğünden İstanbul'a gönderilerek burada ikamet ettirilmesi, dergâh-ı âli kullarından İbrahim Ağa ve mütevellî tayin edilen Hafid Mehmed Efendi'ye bildirilmiştir (Cevdet Dâhiliye No:11010).

Davada alınan bu kararlardan, para ödemesi ile ilgili olan kararın dışındaki diğer kararların uygulanmadığı görülmektedir. Nitekim Ahmed Efendi bu davadan sonra âyanlığını kısa bir süre daha devam ettirmiş ancak halktan sekban ücreti alması ve elinde bulundurduğu bu sekbanlar vasıtasıyla mal kazanmak için halka yaptığı zulümler neticesinde, 1768 senesinde Bursa'ya sürgün edilmiştir (Özkaya, 1994, s. 199). Oğlu Mehmed Efendi ise, İstanbul'a gitmeyip, Çubukabad kazasında âyanlık yapmaya başlamıştır. Babasından sonra Ankara âyanlığı için de girişimlerde bulunacak olan Mehmed Efendi, Çubukabad'da âyanlık tecrübelerini arttırırken, babasından pek de aşağı kalır bir yanı olmadığını da göstermekteydi. Öyle ki, babası Ankara halkı âyanı olduğu sıralarda, tekâlif-i örfiye ve belde masrafları için tevzi' eylediği salyanelere zam yaparken, kendisi de 13 seneden beri âyanlık yaptığı Çubukabad kazasında, topladığı tekâliflere kendisi için 5 bin kuruş zam yapmaktan geri kalmamıştır. Bununla ilgili görülen davada, zimmetine fazladan para geçirdiğini kabul etmiş, buna karşılık halka 20 bin kuruş vermek üzere anlaşma yapmıştır (AŞS-152/192). Ancak, belirtilen meblağın 15 bin kuruşunu peşin veren Mehmed

¹² Kapılarında asker besleyen bu âyanlardan devlet ihtiyaç duyduğu zamanlarda istifade etmiştir. Örneğin, 1773 senesinde Nakkaşzade Ali Ağa'dan (AŞS-162/287) ve 1788 senesinde Mimarzade Abdullah Efendi'den (AŞS-179/156) ordu için 500'er nefer asker isteyen devlet, 18. yüzyılın sonlarına doğru Tavas âyanı Seyyid Ömer Ağa'dan bir miktar (Kütükoğlu, 2011, s. 449), 19. yüzyılda ise Manavgat âyanı Tugayoglu Ali'den 500 nefer asker talep etmiştir (Ak, 2010, s. 31).

Efendi, geri kalan 5 bin kuruşun taksitlerini ödemeyince, kaza halkı ile bir kez daha karşı karşıya gelmiş ve tekrar görülen davada mahkeme tarafından bu meblağın alınıp, ahaliye verilmesi kararlaştırılmıştır (AŞS-152/151).

Müderrişzade Mehmed Efendi'nin âyanlık mücadelesi, babasından sonra Ankara'ya yönelmesiyle daha da hız kazanmıştır. Ancak, o da tıpkı babası gibi halk üzerindeki zulmü ve baskısı neticesinde, halk tarafından devlete şikâyet edilmiş ve hakkında daha önceden de benzer şikâyetlerin çokça olması dolayısıyla 1771 senesinde Kastamonu'ya sürgün edilmiştir (AŞS-159/215). Fakat kapısız eşkıyasının Kastamonu'ya girişi engellemesinden dolayı Mehmed Efendi, Ayaş kazasında bekletilmiş ve oradan tekrar Ankara'ya gönderilmiştir. Ankara'da belde nizamını bozucu hareketler yapmaya devam edince, ilk gönderilen ferman gereğince yeniden Kastamonu'ya gönderilmesi istenmiştir (Cevdet Zaptiye No:1305).

Yüzyılın son çeyreğine girildiğinde, Ankara'daki âyanlık mücadelesinde bu sefer diğer bir yerel aile olan Mimarzadelerden es-seyyid Mehmed Şakir Efendi'yi görmekteyiz. Diğer aileler gibi Ankara'nın köklü ailelerinden olan Mimarzadeler, ismini özellikle Mehmed Şakir Efendi ile duyurmuştur. Müderrişzadeler gibi kadı eşrafından olan Mehmed Şakir Efendi, kadılık görevini yürütürken, aynı zamanda âyanlık için de mücadele vermiştir. Bu mücadele sırasında onun da ilk icraatı, tıpkı diğer birçok âyanın yaptığı gibi halk üzerindeki etki ve gücünü gösterebilmek adına eşkıya ile birlik olup, halkı sindirme girişimi olmuştur. 1771 senesinde alacağı olan kimselerden borcunu tahsil etmek için, eşkıyadan birkaç kişiyi bunlar üzerine gönderip, alacaklarına karşılık türlü eşya ve hayvanatlarına el koydurarak halkı tedirgin etmiştir. Aynı zamanda Hacı Bayram Veli camisinin hatibi es-seyyid Salih Halife ibn-i es-seyyid Mehmed Halife, kendisinden 200 kuruş borç aldığını ancak 4 sene zimmetinde duran para için Mehmed Şakir Efendi'nin kendisinden her sene için 120'şer kuruş zam ekleyerek toplam 680 kuruş istediğini belirterek mahkemeye başvurmuş ve verilen kararda fazladan eklenen 480 kuruşun cami hatibi es-seyyid Salih Halife'ye geri ödenmesine karar verilmiştir (AŞS159/95). Eşraftan ve kadı zümresinden olması sebebiyle halk için toplanan ve harcanan paraların hesabını da tutan Mehmed Şakir Efendi, bu görevinde de rahat durmayıp, kendisinin emriyle para harcaması yapan görevli es-seyyid Hüseyin Çelebi'ye (Ağa) de iftira atmaktan geri durmamıştır. Hüseyin Ağa'yı konağına çağırarak zimmetinde 3500 kuruşun kaldığını belirtmiş ve bu meblağı kendisinden zorla tahsil ettirmiştir. Hüseyin Ağa'nın şikâyeti üzerine şahitlerin de beyanlarıyla Mehmed Şakir Efendi'nin bu parayı gereksiz yere aldığı ispatlanmıştır (AŞS-159/100). Âyan olma sevdasına kendisini iyice kaptıran Mehmed Şakir Efendi, daha önce yaptığı gibi halk üzerindeki baskılarına devam etmiştir. Bu defa 1772 senesinde Çubukabad kazasına bağlı Tepegöz köyünden Ali bin Mehmed

üzerine birkaç eşkıya göndererek alacaklarını fazlasıyla tahsil etme yoluna gitmiş ancak şikâyet üzerine görülen davada haksız yere mal edindiği kararlaştırılmış ve bu malların da iadesine karar verilmiştir (AŞS-159/78). Mehmed Şakir Efendi ile ilgili en ilginç dava ise, bir müftü olarak kendisine ait olmayan 8 cilt fetva kitabını satın almış gibi göstererek zimmetinde tutmasıdır. Mehmed Efendi adında birinin mahkemeye başvurarak, dedesi Receb Efendi'nin, ölümünden dört sene evvel bazı fetva kitaplarını vakfederek kendisine teslim ettiğini, ancak bunlardan 8 cildini bir şekilde kaybettikten sonra Mimarzade es-seyyid Mehmed Şakir Efendi'de olduğunu beyan etmiştir. Mehmed Şakir Efendi'ye sorulduğunda, bu kitapları Receb Efendi öldükten sonra 165 kuruşa satın aldığını belirtmiş ancak şahitlerin bu kitapların vakfedildiğini beyan etmeleriyle, kitaplar kendisinden alınarak vakfa iade edilmiştir (AŞS-159/67).

Toplum içindeki konumunu, makamını ve eşkıya ile birlikteliğini fırsat bulduğu zamanlarda kullanarak âyanlık mücadelesi veren ve birkaç sene âyanlık yapmış olan Mehmed Şakir Efendi'nin bunca zulüm, gasp ve eşkıyalığından sonra hâlâ fetva yetkisine sahip olması ve müftülük yapabilmesi, hayli düşündürücüdür. Ancak onun bu mevki ve makamını koruyup olması, eşkıyanın gücünü arkasına almasıyla âyanlığı ele geçirmiş olmasından dolayı olabileceğini de akla getirmektedir.

Mehmed Şakir Efendi'nin halka olan zulmü, âyanlığı ele geçirmesinden sonra da devam etmiş ve değişik yerlerdeki kişilerin haklarını zimmetine geçirmeyi de sürdürmüştür. İşte bu faaliyetleri durdurmak ve alacaklılara haklarını verdirmek amacıyla açılan bir davayı engellemek isteyen Mehmed Şakir Efendi, beş altı yüz kadar eşkıyayı başına toplayarak 1774 senesinde Niğde'ye firar etmiştir (AŞS162/315). Bu olayın öncesinde Amasya kazasına atanan Mehmed Şakir Efendi'nin buraya gitmeyip böyle bir girişimde bulunması üzerine, İstanbul'dan gönderilen emirle, kendisinin Niğde'de yakalanıp, davasının görülerek Kastamonu'ya sürgün edilmesi istenmiştir (AŞS166/194).

Mehmed Şakir Efendi'nin, haksız yere halktan elde ettiği ve vakıf arazilerinin kullanımıyla sağladığı gelirlerin yanı sıra faizcilikle de gelir sağladığını görmekteyiz. Diğer ailelerin bireyleri arasında, Müderriszade İbrahim Efendi'nin, çok sayıda kişiden alacağıının olması¹³, bize böyle bir işi yaptığını tahmini olarak düşündürürken, belgeler Mehmed Şakir Efendi'nin bu işi kesin olarak yaptığını göstermektedir. Örneğin, 1771 senesinde Tüllice mahallesinden Muhibzade es-seyyid Abdurrahman Efendi ibn-i es-seyyid Ahmed Efendi, mahkemeye başvurarak, bu tarihten üç sene evvel değişik zamanlarda olmak üzere Mehmed Şakir Efendi'den 238 kuruş borç aldığını ve borcunu ödemesine

¹³ Müderriszade İbrahim Efendi'nin tereke dökümü ve alacakları ile ilgili bk. (Kaya, 2011, s. 74).

rağmen, Mehmed Şakir efendi'nin günlük masraflar karşılığı kendisinden 392 kuruş daha haksız para aldığını belirtmiş ve dava sonunda Mehmed Şakir Efendi her ne kadar bunu inkâr ettiyse de ispat edemeyince, fazladan aldığı paranın ödenmesine karar verilmiştir (AŞS-159/92, AŞS-159/95, AŞS-159/101).

Halka borç para vermek ve faizcilik, bazı diğer âyanların da başvurduğu bir gelir kaynağı olmuştur. Böyle bir durumda, zaten maddi sıkıntı içerisinde olan halk, bölgelerindeki âyan ve ileri gelen zenginlerden borç para almak suretiyle daha da sıkıntılı bir duruma sürüklenirken, borcu veren âyan ise, paranın verdiği güçle, halk üzerindeki ezici nüfuzunu arttırmaktan geri durmamıştır. Örneğin, zengin ve itibarlı bir aileye mensub olan Rize ve Hopa yöresi âyanı Memiş Ağa, ziraat ve ticaretle uğraşmakla beraber, köylüye ödünç para vermek sayesinde, halkı kendisine bağlamıştı. Memiş ağa, borcunu zamanında öde(ye)meyen çiftçilerin tarlasını ele geçirmek suretiyle köylüleri, kendi toprağı üzerinde çalışmaya mecbur bırakmıştır (Aktepe, 1953, s. 22).

Verdiği âyanlık mücadelesi sırasında bir yandan eşkiya ile birlik olup halka karşı zulüm ve zorbalık yapan Mehmed Şakir Efendi, diğer yandan dinî ve hayır kurumları yaptırmaktan da geri durmayarak, hayırsever bir yönünün olduğunu da göstermiştir. İlk olarak 1784 senesinde Yukarı Kasaplar çarşısında "Mimarzade Hanı" adında bir han yaptıran Mehmed Şakir Efendi, yine aynı sene Ankara'nın neresinde yapıldığı bilinmeyen "Mimarzade Medresesini" yaptırmıştır. Bir bâb dershane ve on bâb öğrenci hücreli olan medresenin masrafları, yaptırdığı hanın vakfedilmesiyle karşılanmıştır. Ayrıca, Mehmed Şakir Efendi'nin daha önce yaptırmış olduğu bir cami ile bir çeşmenin¹⁴ masrafları da, yine bu hanın gelirlerinden karşılanmıştır. Bunların yanı sıra, Mehmed Şakir Efendi Karaca Paşa (Karaca Bey) vakfının mütevelliliğini de yapmış, vakfa bağlı olan cami, türbe, imaret, çeşme, suyolları ve çifte hamamların bakım ve tamirleri için aktif bir rol oynamıştır (Özdemir, 1986, s. 36, 57, 222)¹⁵.

¹⁴ Aynı zamanda "Sarı Kadı" olarak da bilinen Mimarzade Mehmed Şakir Efendi'nin yaptırmış olduğu bu cami ve çeşme Hacettepe semtinde Sarı Kadın sokağındadır. Sarı Kadı veya Mimarzade olarak bilinen cami hâlâ ibadete açıkken, avlu kapısının karşısında bulunan "Sarı Kadı Çeşmesi", 1998 senesine kadar dururken, daha sonra yıkılmıştır (Erdoğan, 2004, s. 417).

¹⁵ Mimarzade ailesinde Mehmed Şakir Efendi'den başka âyanlık yaptığı bilinen bir diğer kişi de Abdullah Efendi'dir (Cevdet Maliye 13211). Ancak bu kişinin âyanlık süreci ile ilgili belgelerde ayrıntılı bir bilgiye rastlanamamıştır. 1839 yılında ise, Ankara âyanı Lütfullah Efendi'nin ölümü üzerine yerine bu aileden nakib'ül eşraf kaymakamı Mimarzade Hüseyin Efendi Ankara âyanı olarak getirilmiş (AŞS-243/16),

Ankara'daki âyanlık mücadelesi veren ailelerden Müderriszadeler ve Mimarzadelerin, kadı zümresinden olmaları, âyanlık mücadelesinde ilmiye sınıfına mensup kişilerin bu mücadeleye ciddi oranda önem verdiğinin bir göstergesidir. Yine bu kişilerin asli görevlerinin yanı sıra âyanlık mücadelesine girmeleri ve de üstelik bu mücadeleyi yaparken halkı türlü eziyetlerle soymaları, halkın yargıya karşı güveninin azalmasını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Halka karşı yapılan bu türlü muameleler sadece Ankara'da değil, Anadolu'nun hemen her bölgesinde ehl-i şer' ve ehl-i örf gurubu tarafından yapılmaktaydı.

18. yüzyılda, devlet idaresi Anadolu sancak ve kazalarından köylerine kadar olan yerlerde kuvvetini ve etkisini kaybetmiş olduğundan, paşaların, âyanların ve diğer görevlilerin yaptıkları zulümler ve soygunlar sonucu, İstanbul'a devamlı olarak halkın şikâyetini yansıtan dilekçeler yollanmaktaydı. Bu durum, elinde yeterli kuvveti olmayan, biraz da Anadolu'da ve Rumeli'de iyice kuvvetlenmiş paşaları ve yerli hanedanları cezalandırmak amacı güden hükümet için, pek de kolay olmadığından, devlet "adalet fermanları", "adalet-nameler" ve bu anlamda hatt-ı hûmayunlar gönderip, gerek memurların gözlerini korkutmak, gerekse onları okşayıcı sözlerle suistimalden vazgeçirmek yollarına başvuruyordu ki, bu hiç de gerektiği kadar fayda sağlamıyordu. Nitekim 18. yüzyılda bu tür adalet fermanlarının sık sık yayınlanmış olması ve bunların ekseriya aynı konular üzerinde ısrar etmeleri de bunu açıkça ortaya koymaktadır (Özkaya,1974, ss. 447-448). Adalet fermanlarının yanı sıra bir de padişahlara sunulan ve siyasi, askeri ve sosyal bozulmalara çözüm önerileri getiren lâyhalar bulunmaktaydı. 1790'lı yılların başlarında kaleme alınan ve yazarı bilinmeyen bir lâyhada, pek çok soruna ilişkin çözüm önerilerinin yanı sıra kadı, naib ve âyanlarla ilgili sorunlarda da adaletsizliklerin giderilmesi adına çözüm önerileri getirilmiştir. Buna göre naiblerden ehil olmayanlara mansıb verilmemeli, kadıların görev yerlerine gitmeleri sağlanmalı, kaza tevcihlerinde yapılacak imtihanla ehil olmayanlar ayırt edilmeli, halen görev yapmakta olan kadılardan, kanunun dışına çıkanlar ya da çıkılmasına göz yumanlar ise azledilerek rütbeleri tenzil olunmalıydı. Âyanlarla ilgili sorunların çözüm önerilerinde ise, âyanlar ön plana çıkarılmalı, kazalarda bulunan köklü aileler/hanedanlar âyan olarak atanmalıydı. Mukataaların, tımar ve zeametlerin ve eğer mümkünse cizye, avarız, nüzûl gibi vergilerin tümünün âyanlara ihale olunması onları güçlendirecek, âyanlar güçlendikçe devletin sağladığı imkânlardan daha fazla yararlanabilmek için ahaliye daha adil davranacak ve nihayet taşradaki zulüm azalacaktı (Yeşil, 2012, ss. 86-88).

yaklaşık 5 ay sonra bu görevinden azledilerek yerine Tahir Efendi âyan olmuştur (AŞS-243/44).

Çalışmamıza konu olan Ankara'daki âyan ailelerden, 18. yüzyıl içerisinde âyanlık mücadelesi vermiş ve âyanlık yapmış diğer bir kişi, Muslupaşazade Salih Bey'in oğlu Muslupaşazade Osman Bey'dir. Ancak onun âyanlığı da babası gibi Ankara'nın dışında, aile olarak ikamet ettikleri Murtazabad kazasında olmuştur. Âyanlık dönemi içerisinde yaptıklarının, diğer âyanların yaptıklarından pek bir farkının olmadığı Osman Bey, 1770, 1771 ve 1772 senelerinde âyanlığını yaptığı Murtazabad kazası halkından, on bir defa olmak üzere toplam 75700 kuruş salyane tevzi' ve tahsil etmiş ve ayrıca yine ahali üzerine borç yazılan Kütahya ve Ankara imdâd-ı seferiyyeleri ile mübâyaat ve mekkâre devaleri için verilen 26500 kuruşun salyane tutarından düşülmüş olmasına rağmen geri kalan 49200 kuruşun Osman Bey'in zimmetinde kalması üzerine görülen davada, bu miktarın taksitle ödenmesi kararlaştırılmıştır. Davanın en önemli sonucu ise, Osman Bey'in kazanın işlerine ve eşrafa karışmayıp, âyanlıktan da kendi isteği ile vazgeçtiğini taahhüt etmesi olmuştur (AŞS-162/60). Ayrıca davada ilginç bir durum da dikkat çekmektedir. Şöyle ki, âyanlık iddiası neticesi ile sürgün cezası alacak olan Müderriszade es-seyyid Mehmed Emin Efendi'nin dava şahitleri arasında bulunması ve daha da ilginç, davayı gören kaza kadısının, bu davadan yaklaşık bir ay sonra kendi davalarını engellemek için Niğde'ye firar edecek olan Mimarzade es-seyyid Mehmed Şakir Efendi'nin olmasıdır (AŞS-162/60, Özkaya, 1994, s. 189).

Kendisinin de zimmetine para geçirme ve başka olaylarla ilgili davaları olan ve bu davaları engellemeye çalışan Mehmed Şakir Efendi'nin, kadılığını yaptığı bir kazadaki başka bir âyanın kendi durumuyla benzer olan bir davasına bakıp, ahalinin hakkını teslim etmek suretiyle adaletli bir karar vermesi, kendisinin halk nazarında kaybettiği itibarını yeniden sağlamlaştırması bakımından hayli önem taşımaktadır. Ancak bu girişimi onun âyanlığını kaybetmesini ve sürgün edilmesini engellememiştir.

18. yüzyılda halka ve devlete verdiği zararlardan dolayı haklarında çok fazla şikâyet olunan âyanlara, devletin müdahalesi ilk olarak 1765 yılında seçimlerine yapılan müdahale ile başlamış, 1786 yılında âyanlığın kaldırıldığını bildiren bir fermanla son bulmuştur. Ancak 1787 senesinde başlayan Rus harbi sebebiyle şartlar âyanlığın yeniden getirilmesini sağlamış ve 19. yüzyılın başlarına kadar âyanlık, bazı yeni düzenlemelerle devam etmiştir. Âyanlığın 1786 senesinde kaldırılıp yerine şehir kethüdalığının getirilmesi¹⁶ ve ertesi sene âyanlığa tekrar

¹⁶ Aslında şehir kethüdalığı, âyanlık rejiminin egemen olduğu dönemde de işlevini kimi bölgelerde sürdürmekte ve âyanların gördükleri işleri yürütmekteydi. Örneğin, 1740 senesinde Niğde'nin Bor kasabasında çeşitli belgelerde hacı ve kârgüzâr diye anılan kişinin bir şehir kethüdası olduğu açıkça belirtilmektedir (Bor Şer'iyye Sicili, ss. 81-82). Ayrıca, âyanlık uygulamasının en yaygın olduğu dönemde, Bursa'da tevzi' defterlerinde, kazanın masraflarını, vergilerini tevzi' ve taksim eden kişinin şehir

izin verilmesi sürecinin, bu dönemde hem Ankara'daki âyanlık sürecini hem de ailelerin âyanlık mücadelelerini etkilediği söylenebilir. Nitekim en son 1774 senesinde mevcut olan Ankara vilayetindeki âyanlık, gerek bu mücadeleyi verecek güçlü birisinin çıkmaması gerekse devletin âyanlara müdahalesi gibi sebeplerle 1787 senesine kadar görülmemiştir.

Nitekim aynı sene âyanlık ile ilgili gönderilen bir fermanın içeriğindeki;

Memalik-i Osmaniye'de âyanlığın kaldırılarak şehir kethüdalarının nasbı neticesi olarak mühimmat-ı seferiyyenin ve mesalih-i nasın matlup vechile ruyeti mümkün olamadığından âyanlığın iadesi ve fakat âyanların azil ve nefyine valiler ve sair memurlar tarafından müdahale olunmayub ahalinin intihabı ile olması hakkında tafsilatı havi tamimen Rumeli ve Anadolu cihetlerinde bulunan kadılara ve naiblere...(Cevdet Dâhiliye No:1409) hüküm üzerine harekete geçen Ankara mahkemesi, ...cümle ahali-i fukara-yı reaya-yı belde meclis-i şer'a davet...

ederek fermanı okumuş ve mahkemede toplananlar, hâlâ Ankara müftüsü olan es-seyyid Süleyman Efendi'yi âyan seçmişler ve naib de durumu bir ilamla İstanbul'a bildirmiştir (Özdemir, 1986, s. 170). Bu fermanın da anlaşılacağı üzere devlet, âyanlığın yerine getirdiği şehir kethüdalığını, ihtiyaçları karşılayamadığı için kaldırmış ve âyanlığa tekrar resmiyet kazandırmıştır. Bu doğrultuda, halk meclisinin seçimi ile müftü es-seyyid Süleyman Efendi, Ankara'nın resmi âyanı olmuştur. Görüldüğü üzere, devlet âyanlık seçimini halka verdiğinde, halk özellikle ekonomik anlamda kendilerini sömüren Müderriszade, Nakkaşzade ve Mimarzade ailelerinden hiçbir ferdi âyan olarak seçmemiştir. Ancak bu durum özellikle Müderriszadelerin âyanlık mücadelelerini sürdürmelerine engel olmamıştır.

Âyanlığın tekrar bir düzene girmesinden sonra, Ankara'daki âyanlık mücadelesinde 18. yüzyılın sonlarına doğru, Müderriszade ailesinin tekrar ön plana çıktığı görülmektedir. Bu defa âyanlık iddiasında bulunan kişi, ailenin üçüncü neslinden biri olan Müderriszade Mehmed Emin Efendi'dir. Müderriszadelerden Ahmed Efendi'nin torunu, Mehmed Efendi'nin de oğlu olan Mehmed Emin Efendi'nin de âyanlık süreci, dedesi ve babası gibi sürgünle sonuçlanmıştır. Mehmed Emin Efendi, Ankara'da âyanlık iddiasında bulunduğu dönem olan 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında, "Ankara kazasına bağlı köylere birer yönetici lazımdır" diyerek kendi başına bu köylere birer

kethüdası olduğu açıkça belirtilmektedir (Bursa Şer'iyye Sicili, B-200/ss. 15-16-17). Bütün bunlar, şehir kethüdası ile âyan arasında işlev ve nitelik yönünden bir fark bulunmadığının kanıtıdır (Özer Ergenç, *Âyan ve Eşraf Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine*, Basılmamış Bildiri Metni, s. 20). Şehir Kethüdalığının 18. yüzyıldaki işlevi için ayrıca bk. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, TTK, Ankara-1994, s. 288).

muhtar¹⁷ ve mübaşir tayin etmiş ve köyün büyüklüğüne göre âyaniye adı altında bin ve iki bin kuruş fazladan para toplamak suretiyle halkı ziyana uğratmıştır. Aslında burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu, Mehmed Emin Efendi'nin köylerde birer yöneticinin olması yönündeki görüşüdür. Öyle ki, muhtarlık teşkilatının ilk defa, 1829 senesinde İstanbul'da, 1833 senesinde ise mütesellim Dergâh-ı Âli kapucu başlarından Dede Mustafa Ağa tarafından Kastamonu'da¹⁸ kurulmasından önce, 1815 senesinde gayr-i resmi olarak Müderriszade Mehmed Emin Efendi'nin Ankara köylerinde kurmaya çalışması, Onun yerel yöneticilik konusunda ciddi düşüncelerinin olduğunu göstermesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim devlet, Mehmed Emin Efendi'nin bu girişiminde, öncelikle ziyana uğrayan halkın durumu ile ilgilendiğinden, konunun önemi üzerinde durulmamıştır. Buna karşılık, zulmü neticesiyle hakkında gönderilen fermanla, kendisinin Amasya'ya sürgün edilmesi ve zimmetindeki paranın alınıp sahiplerine verilmesi emredilmiştir (AŞS-216/191, Cevdet Zaptıye No: 225). Ancak Ankara ahalisinin 1817 senesinde, evlatlarının perişan olduğunu ve kendilerinin de şikâyetlerinden vazgeçtiklerini belirten dilekçeleri, merkez tarafından dikkate alınmış ve Mehmed Emin Efendi'nin sürgün cezası kaldırılmıştır (Cevdet Adliye No:1238). 19. yüzyılda kısa bir süre de olsa âyanlık mücadelesine devam edecek olan Müderriszadelerin, 18. yüzyıldaki âyanlık girişimleri Mehmed Emin Efendi ile son bulmuştur.

Sonuç

18. yüzyılın ilk yarısının sonları ile ikinci yarısının son çeyreğinde ağırlıklı olarak görülen Ankara'daki âyanlık süreci, yerel ve güçlü aileler bazında Müderriszadeler, Nakkaşadeler, Muslupaşazadeler ve Mimarzadeler adıyla isim yapmış aileler ve bireyleri arasında kendini göstermiştir. Bu ailelerden Muslupaşazade ailesine mensup Salih Bey ve oğlu Osman Bey Murtazabad kazasının âyanlığı için mücadele ederken diğer üç ailenin bazı fertleri Ankara âyanlığı için çeşitli zamanlarda girişimlerde bulunmuşlar ve neticede Müderriszadeler diğer ailelere göre biraz daha ön plana çıkmıştır. Bunda,

¹⁷ Muhtarlık teşkilatı, Sultan II. Mahmud'un kurduğu yeni kurumlardan birisi olup, bu teşkilat kurulmadan önce devletle halk arasındaki ilişkiler "ahali ihtiyarları" denilen kişiler tarafından yürütülmekte idi. İmparatorluk genelinde ise, 1815 senesinden önce "muhtar" kelimesi köy veya topluluk yöneticisi, temsilcisi anlamında arada sırada kullanılmıştır (Özdemir, 1986, s. 172).

¹⁸ Muhtarlık teşkilatının 1833 senesinde Kastamonu'da kurulmasıyla birlikte, halkın bu teşkilattan hoşnut olduğunun görülmesi üzerine Rumeli ve Anadolu'nun bütün kazalarında kurulmasına geçilmiştir. Muhtarlık konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Musa Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", TTK, *Belleten*, XXXIV, Ankara-1970.

ailenin en önemli ferdi Ahmed Efendi'nin âyanlık konusunda uzun bir süre isminden söz ettirmesi kadar, diğer ailelere kıyasla bu aileden daha fazla kişinin âyanlık mücadelesinde bulunması ve toplamda daha uzun süre âyanlık yapmaları da etkili olmuştur.

Âyanlık mücadelesinde bulunanların genelde yerel ve güçlü ailelere mensup olmalarının yanı sıra, özellikle bazılarının kadılık ve mütesellimlik gibi idari görevlere sahip olmaları, bu kişilerin âyan olabilmelerinde önemli birer etken olmuştur. Bu durumla ilgili örnekler Ankara özelinde de görülmekte olup ancak Ankara'lı âyanlar ellerindeki bu güçlerini daha çok halka baskı yaparak salyâne ve imdâd-ı seferiye gibi vergilerden kendileri için fazladan para toplama yoluyla onların aleyhinde kullanmışlardır. Bunun neticesinde de, halkın şikâyet haklarını kullanmaları, devletin bu âyanlar üzerindeki kontrolünü de arttırmış ve görülen davalar neticesinde âyanların fazladan topladıkları paralar genelde geri alınmıştır.

Ankara'da âyanlık mücadelesi veren bu yerel ailelerin bireyleri, âyanlık süreçlerinde zaman zaman eşkiya baskınlarını engelleme ve orduya asker sağlama gibi önemli bir takım yararlı hizmetleri de yerine getirmişlerdir. Fakat sahip oldukları gücü genelde halk üzerinde baskı ve zorbalık olarak kullandıklarından, âyanlıklarını uzun süre ellerinde tutamadıkları gibi devlet tarafından da idam veya sürgün cezaları ile cezalandırılmışlardır.

Kaynakça

I. Yayımlanmamış Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi

Ankara Şer'îye Sicilleri, 121, 123, 126, 127, 143, 151, 152, 153, 154, 159, 162, 166, 216 Numaralı Defterler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Dâhiliye: 262-1409-11010

Cevdet Adliye: 1238

Cevdet Zaptiye: 225-1305

II. Araştırma Eserleri

Ak, M. (2010). Manavgat'ta Bir Âyan Ailesi Tugayoğulları. *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (12), 27-36.

Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Cilt II*. Ankara: Barış Yayınları.

Aktepe, M. (1953). Tuzcuoğulları İsyanı. *Tarih Dergisi*, 3 (5-6), 21-52.

Baykal, B. S. (1964). Âyânlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler. *TTK Belgeler*, 1 (1-2), 221-227.

Çadırcı, M. (1970). Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir Araştırma. *TTK Belleten*, XXXV (135).

- Emecen, F. (2001). Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Tirebolulu Kethüdazâde Mehmed Emin Ağa. *Belleten*, LXV (242), 193-214.
- Erdoğan, A. (2004). *Unutulan Şehir Ankara*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1982). Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Âyan" Üzerine Bazı Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman III*, 105-112.
- Ertaş, M. Y. (2009). XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkileri. *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* (O. Köse, Ed.). 147-156.
- Gökçe, C. (1967). Edirne Âyanı Dağdeviren Oğlu Mehmed Ağa. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XVII (22), 97-110.
- İlgürel, M. (1972). Balıkesir'de Âyanlık Mücadelesi. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3.
- İnalçık, H. (1980). Centralization and Decentralization in Ottoman Administration, *Studies in Eighteenth Century İslamic History* (T. Naff and R. Owan, Ed.). Southern İllinois Un.Press.
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: İmge Kitabevi Kaya, M. (2008). *18. Yüzyılda Âyanlık ve Ankara'da Âyan Aileler*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, M. (2011). Ankara'lı Âyan Aileler Hakkında Bazı Bilgiler. *İdeal Kent Kent Araştırmaları Dergisi*, 4, 62-98.
- Kütükoğlu, M. S. (2011). Bir Âyan Ailesi Tavaslızâdeler. *Belleten*, LXXV (273), 447-469.
- Mardin, Ş. (2002). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns,1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*. (H. İnalçık and D. Quataert, Ed.) içinde (ss. 639-757). Cambridge.
- Mert, Ö. (1980). XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 358.
- Mert, Ö. (2001). Gönen Âyan ve Voyvodası Sepetoğlu Osman. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1997, XXXV/1-2, 205-219.
- Mutaftçieva, V.P. (1978). XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 31, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte Âyanlar-Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*. TTK Yayınları.
- Özdemir, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*. Ankara: TTK Yayınları.
- Pakalın, (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt II*. M.E.B. Yay.

- Salzmann, A. (1993). An Ancien Regime Revisited: 'Privatization' and Political Economy in The Eighteenth Century Ottoman Empire. *Politics and Society*, XXI, (4).
- Şahin, C. (2004). *The Rise and Fall of an Âyan Family in Eighteenth Century Anatolia: the Caniklizades (1737-1808)*. Basılmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yeşil, F. (2012). III. Selim Devri Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar. *Belleten*, LXXVI (275), 75-146, Ankara.